

КОНЦЕПТУАЛЬНІ
ЗАСАДИ МЕХАНІЗМУ
ЗАХИСТУ ПРАВ
ЛЮДИНИ: УКРАЇНСЬКИЙ
ТА МІЖНАРОДНИЙ
КОНТЕКСТ

біла церква
2022

ЗМІСТ

<i>Передмова (Нікітенко О.І.)</i>	5
<i>Правове регулювання права особи на свободу переміщення: міжнародний та національний досвід (Бровко Н.І.)</i>	7
<i>Генеza адміністративного судочинства в Україні (Нікітенко О.І.)</i>	44
<i>Правова природа економічних, соціальних та культурних прав: міжнародний аспект (Ковальчук І.В.)</i>	80
<i>Особливості захисту майнових та земельних прав суб'єктів господарювання у європейському суді з прав людини (Настіна О.І.)</i>	117
<i>Особливості неюрисдикційного захисту цивільних прав (Пахомова А.О.)</i>	164
<i>Право особи на безпеку: поняття, ознаки, обмеження (Макарчук В.В.)</i>	196
<i>Державна підтримка добровільного об'єднання територіальних громад в забезпеченні окремих прав в умовах сьогодення (Поляруш-Сафроненко С.О.)</i>	243
<i>Нормативно-правові гарантії забезпечення та захисту фундаментальних прав людини у європейському союзі (Мельник О.Г.)</i>	278
<i>Право на життя в системі прав людини та його співвідношення з іншими юридичними правами (Аргат Я.П.)</i>	315
<i>Проблеми впровадження механізму реалізації та захисту приватних прав (Єфремова І.І.)</i>	348
<i>Правове регулювання процедури захисту екологічних прав людини в контексті міжнародного та національного законодавства (Обіюх Н.М.)</i>	380
<i>Список використаних джерел та літератури</i>	405

МАКАРЧУК В.В.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри конституційного права та теоретико-правових дисциплін

ПРАВО ОСОБИ НА БЕЗПЕКУ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ОБМЕЖЕННЯ

Для українського суспільства надзвичайно актуальним є питання забезпечення національної безпеки, що пояснюється необхідністю збереження та відновлення територіальної цілісності держави, подолання перманентної політичної та економічної кризи, дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні та за кордоном, зниження злочинності та корупції, зокрема, поширення загрози тероризму, неконтрольованого поширення зброї.

Слід зазначити, що зараз категорія «безпека» набуває особливої актуальності при дослідженні питань, що безпосередньо стосуються національної безпеки та оборони. Вищезазначене пов'язано, насамперед, з певними світовими трансформаційними процесами, наприклад можливим збільшенням кількості кандидатів на вступ до Європейського Союзу, укладенням міжнародних міждержавних договорів, а також проведенням внутрішніх реформ у державах, що спрямовані на забезпечення своєї національної безпеки та оборони тощо.

Оскільки для держави актуально зберігати монополію на використання сил і засобів правоохоронних органів та різних силових структур, за сектор безпеки можна говорити як про найбільшу державну монополію в Україні, що виробляє одне з основних суспільних благ – безпеку і потребує для свого функціонування велику кількість різних засобів, в тому числі і правових. Його ефективне функціонування безперечно є одним із головних чинників розвитку держави.

Зараз йде формування нової моделі цивілізаційного розвитку. Трансформуються міждержавні об'єднання та міжнародні організації, наростають протекціонізм та регіоналістські тенденції. Ситуація у світі та перспективи її розвитку має високий ступінь невизначеності та непередбачуваності. Міжнародна конкуренція посилюється із застосуванням усіх можливих інструментів держави – політичних, дипломатичних, військових, економічних, інформаційно-психологічних, кіберзасобів тощо.

Сучасна міжнародна та національна безпека відзначається посиленням взаємозалежності держав, що дозволяє констатувати певні тенденції глобальних інтеграційних процесів, прагнення до цілісності та єдності всього світу. Зміна природи цих явищ призводить до перегляду їх правового регулювання. Міжнародна та національна безпека розвивається під впливом багатьох факторів, що особливо помітно в епоху глобалізації. Це підтверджує необхідність удосконалення правової системи регулювання окреслених процесів у сучасних умовах. Глобалізація стимулює зростання взаємозалежності держав від результатів інтенсифікації міжнародного транспорту, економічних вигод, капіталу, технологій тощо. Формування глобальної економічної системи стирає кордони національних економік, пов'язаних міцними торговельними, фінансовими, політичними та іншими зв'язками.

Саме поняття «безпека» знаходиться в постійному розвитку та науковому розгляді. Це пов'язано з появою великої кількості загроз безпеці держави та суспільства. Термін «безпека», як визначено історично-правовою наукою, почали використовувати ще в XII ст., щоб позначати «спокійний стан душі людини, яка вважала себе захищеною від будь-якої небезпеки»²⁴⁶, на той час це було пов'язане з розвитком християнства та відповідно канонічного права. У словнику української мови термін «безпека» позначається як стан, у якому чомусь комусь нічого не загрожує.²⁴⁷ Заслуговує увагу визначення категорії «безпека» як діяльність, що має основну мету мінімізацію або усунення

²⁴⁶ Полтораков О. Ю. Національна безпека в дефініційних вимірах. Стратегічні пріоритети. 2010. № 4 (17). С. 8.

²⁴⁷ Український тлумачний словник. URL: <http://language.br.com.ua>.

загрозливих умов, які можуть завдати шкоди об'єкту.²⁴⁸ В «Юридичній енциклопедії», можна побачити таке визначення безпеки – «це стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз».²⁴⁹

Тлумачний словник В. І. Даля визначає безпеку як «відсутність небезпеки, збереженість, надійність»²⁵⁰. Словник С. І. Ожегова пояснює безпеку як «стан, в якому небезпека не загрожує, є захист від небезпеки».²⁵¹ Слід додати, що другий словник детальніше визначає це поняття враховуючи додавання умови на можливість захисту від небезпеки, тобто розуміння безпеки розглядається вже не лише як пасивний стан, а й як активна взаємодія «інтересів» (об'єкта захисту) та загроз безпеці, що в даній ситуації є більш правильним і повним.

У XVII-XVIII ст., коли в деяких європейських країнах і США усвідомлювалася думка, що головною метою держави є загальний добробут і безпека. Під безпекою в той час розуміли стан спокою, що виникає внаслідок відсутності реальної фізичної та моральної небезпеки, а також матеріальних, економічних і політичних умов, відповідних організаційних структур, що сприяють створенню та підтримці такого стану. Тенденції останніх десятиліть показують, що ця ситуація дещо змінюється і більше уваги приділяється особистості. Новий акцент у розумінні безпеки особистості часто пов'язують із опублікованою в 1992 році промовою тогочасного Генерального секретаря ООН Б. Бутроса-Галі на тему: «Світова повістка». У ньому висловлюється думка про те, що загроза глобальній безпеці може бути за своєю природою не лише військовою.²⁵²

Вчені Західної Європи використовують визначення поняття «безпека», запропоноване американським політологом А. Вулферсом, який розглядав безпеку в об'єктивному та суб'єктивному значеннях. У першому випадку це

²⁴⁸ Safety Britannica. URL: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/516063/safety>.

²⁴⁹ Юридична енциклопедія : У 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А-Г. 672 с.

²⁵⁰ Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. URL : <http://slovardalja.net/word.php?wordid=1328>.

²⁵¹ Ожегов С. И. Толковый словарь Ожегова онлайн. URL : <https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=1346>.

²⁵² Справочник по практике Совета Безопасности-Дополнение за 1989–1992 годы. URL : https://www.un.org/securitycouncil/sites/www.un.org.securitycouncil/files/89-92_08_agenda_peace.pdf.

відсутність загроз набути цінностям, а в іншому – відсутність страху, що зазначеним цінностям буде завдано шкоди, тобто вони можуть бути знищені.²⁵³

Й. Ведель визначає безпеку як діяльність, спрямовану на запобігання небезпеці, що загрожує колективу чи окремим особам, починаючи від попередження змов проти безпеки держави і завершуючи попередженням нещасних випадків».²⁵⁴

Також М. А. Молчанов розглядав безпеку як певний комплекс заходів, що вживаються «для захисту від будь-якого зовнішнього впливу, спрямованого на порушення ефективності функціонування об'єкта».²⁵⁵

Сучасні дослідники в сфері національної безпеки та оборони розглядають безпеку передусім як стан захисту інтересів і цінностей. Як виняток, можна навести дослідження українського дослідника в сфері національної безпеки В. А. Ліпкана, який вважає, що таке тлумачення безпеки є одним із чотирьох підходів стосовно визначення сутності поняття «безпека». На основі аналізу нормативно-правових актів, правових доктрин та концепцій, а також різної довідкової літератури даний дослідник здійснив відповідну класифікацію поняття «безпека» та дійшов висновку, що три групи наукового аналізу мають чотири підходи до тлумачення поняття. «безпека» спільні: (безпека як стан безпеки), апофатична (безпека як відсутність загроз і небезпек), активна (система заходів, спрямованих на створення певних безпечних умов), пасивна (дотримання певних параметрів і норм, від забезпечення якого безпосередньо залежить безпека).²⁵⁶ Така інтерпретація дає змогу розглянути безпеку як «специфічну властивість динамічних систем і як комплексний критерій оцінки її якості, що характеризує динаміку розвитку системи». На цьому наголошує і В. Д. Могилевський, який вважає безпеку «показником якості будь-якої сучасної системи як цілісності».²⁵⁷

²⁵³ Пасічник В. М. Філософська категорія безпеки як основа нової парадигми державного управління національною безпекою. Демократичне врядування. 2011. № 7. URL: <http://lvivacademy.com/visnik7/index.html>.

²⁵⁴ Ведель Ж. Административное право Франции. Москва : Прогресс, 1973. С. 466.

²⁵⁵ Молчанов Н. А. Термины и определения, используемые специалистами зарубежных стран при разработке проблем национальной безопасности. Стратегическая стабильность. 2000. № 3. URL: <http://www.cpsias.ru/=025b3853850f6fa7ccd80a7ad7ba1667>.

²⁵⁶ Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки: підручник. Київ : КНТ, 2009. С. 362-363.

²⁵⁷ Могилевский В. Д. Введение в теорию управления безопасностью систем. Проблемы безопасности при чрезвычайных ситуациях. 2001. № 4. С. 225.

В. М. Пасічник, досліджуючи поняття безпеки як основу для реформування державного управління в сфері національної безпеки, дає таке визначення: «безпека – це стан безпеки буття, цінностей та інтересів суб'єкта (об'єкта) захищеність від загроз і небезпек, що забезпечує оптимальні умови для її життя, розвитку та самореалізації».²⁵⁸ Відповідно, вищевказаний термін «безпека» розглядається як соціальне явище. Домінуючими в даний час підходами пропонується трактувати безпеку як «рівень захисту життєво важливих інтересів людини, а також суспільства, держави, навколишнього середовища від реальних чи потенційних загроз, створених антропогенними чи природними факторами». При цьому О. Ю. Полтораков розрізняє «військову, екологічну, економічну, інформаційну, протипожежну, політичну, продовольчу, радіаційну, соціальну, технічну, транспортну, фінансову, ядерну безпеку».²⁵⁹

Як зазначає А. А. Седаков, «певна модель соціальної системи породжує відповідні уявлення про безпеку, які з досягненням суспільного визнання набувають парадигмальної форми існування, тобто, стають певним зразком розуміння і вирішення теоретичних і практичних питань її забезпечення».²⁶⁰ Американський політолог А. Уолферс розглядав безпеку в об'єктивному та суб'єктивному аспектах. У першому випадку згаданий вчений пояснював безпеку як відсутність загроз набути цінностям, а в другому – як відсутність страху, що зазначеним цінностям буде завдано шкоди, тобто що вони будуть знищені.²⁶¹ Французький дослідник Ж. Ведель визначає безпеку як діяльність, «спрямовану на попередження небезпеки, що загрожує колективу або приватним особам, починаючи від запобігання змовам проти безпеки держави і закінчуючи запобіганням нещасним випадкам».²⁶²

Досліджуючи поняття «національна безпека», нами було встановлено, що даний термін вперше було використано в 1947 році в США у зв'язку з

²⁵⁸ Пасічник В. М. Філософська категорія безпеки як основа нової парадигми державного управління національною безпекою. Демократичне врядування. 2011. № 7. URL: <http://lvivacademy.com/visnik7/index.html>.

²⁵⁹ Полтораков О. Ю. Національна безпека в дефініційних вимірах. Стратегічні пріоритети. 2010. № 4 (17). С. 9.

²⁶⁰ Седаков А. А. Теоретико-методологічні засади феномену безпеки. Вісник економічної науки України. 2010. № 2. С. 125.

²⁶¹ Пасічник В. М. Філософська категорія безпеки як основа нової парадигми державного управління національною безпекою. Демократичне врядування. 2011. № 7. URL: <http://lvivacademy.com/visnik7/index.html>.

²⁶² Ведель Ж. Административное право Франции. Москва : Прогресс, 1973. С. 466.

прийняттям однойменного закону, спрямованого на створення та забезпечення атмосфери захисту громадян, суспільства і держави. На території нашої держави це поняття почали застосовувати з 80-х років ХХ ст., коли Україна ще не була незалежною країною та входила до складу СРСР. У той час національна безпека була тотожна державній безпеці й трактувалася як стан захищеності корінних підвалин суспільства, державних інститутів, необхідних для виконання державою своїх функцій з управління загальнозначущими справами суспільства.²⁶³

Система безпеки охоплює такі основні елементи: наукову теорію (філософію); доктрину (концепцію); політику, стратегію і тактику забезпечення безпеки; сукупність міжнародних, громадських інститутів та організацій, які забезпечують безпеку особи, суспільства, держави; засоби, способи і методи забезпечення безпеки. Розрізняють типи безпеки: за масштабом (міжнародна, регіональна, локальна); за суб'єктами (особиста, суспільна, національна, колективна); за суспільними сферами (політична, економічна, військова, екологічна, радіаційна тощо).²⁶⁴

Доцільно наголосити на тому, що в науковій доктрині також існує досить велика кількість визначень поняття «національна безпека». При цьому в їх основу покладена категорія «захищеність життєво важливих інтересів». Зокрема, в політологічному словнику національна безпека визначається як «захищеність життєво важливих інтересів особи, держави і суспільства, державних кордонів, територіальної цілісності, суспільно-політичного устрою, культурних цінностей та всього того, що становить основу матеріального й духовного життя країни, від внутрішньої і зовнішньої загрози; стан держави, що дозволяє їй зберігати свою цілісність і бути самостійним суб'єктом міжнародних відносин».²⁶⁵

В. І. Ярочкін поняття «національна безпека країни» також використовує для позначення соціального явища захищеності життєво важливих інтересів

²⁶³ Пирожков С. І. Концептуальні підходи до формування системи національної безпеки України. Стратегічна панорама. 2003. № 1. С. 27.

²⁶⁴ Юридична енциклопедія : У 6 т. / За ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А–Г. С. 312.

²⁶⁵ Політологічний енциклопедичний словник. Київ : Генеза, 1997. С. 77.

особистості, суспільства і країни від небезпек і загроз.²⁶⁶ Подібним є також підхід А. В. Возженікова, який зазначав, що національна безпека як захищеність життєво важливих інтересів народу складається з трьох основних компонентів:

1) персональної безпеки, або безпеки особистості, як захищеності потреб особистості;

2) суспільної безпеки, або безпеки сталого суспільства: соціоекономічного класу (включаючи його найбільш активні частини – політичні партії, які визначають стан політичної безпеки особливої системи органів і установ, що здійснюють функції державної влади), конфесії, етносу (класова, конфесійна та етнічна безпека відповідно) як захищеність потреб соціуму, що складається з персональної безпеки і захищеності індивідуумів-особистостей фактора загальної доцільної предметної діяльності з виробництва матеріальних і духовних благ (виробнича безпека);

3) організаційної безпеки як захищеності структурних націєвірних зв'язків-факторів спільності: економічних зв'язків (економічна безпека, складовими якої є виробнича, фінансова і ресурсна безпеки), території (воєнна безпека), мови і менталітету (інформаційна безпека, до якої належить лінгвістична та ідеологічна безпека) і загальноприйнятих правил поведінки і взаємодії (правова безпека).²⁶⁷

О. В. Левчук також зазначає, що національна безпека означає такий ступінь захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, за якого забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам.²⁶⁸ При цьому О. Й. Вовк вказує на помилку щодо використання при роз'ясненні національної безпеки конструкції «життєво важливі інтереси людини і громадянина», тому що вона є оціночним поняттям і при застосуванні його на практиці може призвести до неправильного тлумачення. Саме тому вчений пропонує розглядати національну безпеку як стан

²⁶⁶ Ярочкин В. И. Секьюритология – наука о безопасности жизнедеятельности. Москва : Ось-89, 2000. С. 115.

²⁶⁷ Возжеников А. В. Национальная безопасность: теория, политика, стратегия. Москва : Модуль, 2000. С. 48.

²⁶⁸ Левчук О. В. Економічна безпека України в умовах глобалізації. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. № 5. С. 191.

розвитку суспільних правовідносин та зв'язків між ними, за яких комплексом норм права та інших державно-правових і соціальних засобів гарантується захищеність прав і свобод громадян, життєво важливих цінностей нації, конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності держави від наявних та потенційних зовнішніх і внутрішніх загроз та створюються умови для стабільного розвитку суспільства.²⁶⁹

На думку вчених з цього питання, можна констатувати, що законодавче визначення поняття «національна безпека» та основні наукові підходи до її розуміння лежать в основі категорії «захист життєво важливих інтересів». Проаналізовані визначення є недосконалими, оскільки не повною мірою відображають сутність національної безпеки держави, не існує єдиного, загального поняття національної безпеки, оскільки вчені використовують різні підходи до розуміння цього поняття.

Серед суб'єктів забезпечення національної безпеки та оборони особлива роль відводиться державі, на яку покладаються різноманітні функції та завдання, зокрема формування та реалізація державної політики у сфері національної безпеки та оборони. Для їх успішного вирішення держава вживає низку законодавчо допустимих заходів, таких як прийняття та затвердження відповідних нормативно-правових актів, розвиток міжнародного співробітництва, можливість адаптації нормативно-правових актів до правової системи України. Крім того, створення спеціальних органів, формування сприятливих передумов для їх функціонування, зокрема, навчання, фінансування, матеріально-технічне забезпечення. У багатьох випадках з метою підвищення ефективності діяльності у сфері забезпечення національної безпеки та оборони одне й те саме завдання може виконувати декілька державних органів.

Питання обмеження прав регламентується і в Законі України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. Цей Закон відповідно до статей 1, 2, 17, 18 і 92 Конституції України визначає основи та

²⁶⁹ Вовк О. Й. Концепція національної безпеки України: теоретичний аспект. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2011. № 89. С. 79.

принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз. Цим Законом визначаються та розмежовуються повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запроваджується всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони.

Пункт 2 статті 1 цього Закону визначає воєнну безпеку як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз».

Пункт 3 статті 1 цього Закону визначає громадську безпеку і порядок як «захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз».

Пункт 4 статті 1 цього Закону визначає же державну безпеку як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру».

Так в пункті 5 частини 1 статті 1 цього Закону законодавець зводить суть цього обмеження до комплексу певних правових та організаційних «законних заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини,

сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України». ²⁷⁰

Певну специфіку має право особи на безпеку в умовах воєнного стану. Так, згідно Закону України «Про правовий режим воєнного стану» військовий стан – особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Режим воєнного стану вводиться в разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії і забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

На територіях, щодо яких введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції і законів України, забезпечення разом з військовим командуванням введення і здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадського порядку та безпеки, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи - військові адміністрації. Рішення про створення військових адміністрацій приймається Президентом України за поданням обласних державних адміністрацій або військового командування.

²⁷⁰ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII : станом на 25 листоп. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

Громадяни України щодо сфери безпеки і оборони зобов'язані:

1) дотримуватися правил поведінки, безпеки та дій в надзвичайних ситуаціях;

2) дотримуватися заходів безпеки в побуті та повсякденній трудовій діяльності, не допускати порушень виробничої та технологічної дисципліни, вимог екологічної безпеки, охорони праці, які можуть призвести до надзвичайної ситуації;

3) вивчати способи захисту від надзвичайних ситуацій та дій у разі їх виникнення, надання домедичної допомоги постраждалим, правила користування засобами захисту;

4) повідомляти службі екстреної допомоги населенню про виникнення надзвичайних ситуацій;

5) в разі виникнення надзвичайної ситуації до прибуття аварійно-рятувальних підрозділів вживати заходів для порятунку населення і майна;

6) зберігати протиепідемічний, протиепізоотичний та протиепіфітотичний режим, режим радіаційного захисту;

7) виконувати правила пожежної безпеки, забезпечувати будівлі, що належать їм на праві приватної власності, первинними засобами пожежогасіння, навчати дітей обережного поводження з вогнем.²⁷¹

Воєнна безпека України, як визначено у Стратегії воєнної безпеки України, є однією із засадничих умов реалізації права українського народу на самовизначення, збереження держави Україна та забезпечення її сталого розвитку на основі найвищих цінностей демократії, верховенства права, свободи, гідності, безпеки і процвітання громадян усіх національностей. Захист суверенітету і територіальної цілісності України – найважливіша функція держави, справа всього українського народу. Реалізація цієї норми Конституції України в умовах екзистенційної воєнної загрози національній безпеці, зростання дефіциту фінансових ресурсів та дисбалансу воєнних потенціалів

²⁷¹ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII : станом на 27 квіт. 2022 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

України та Російської Федерації обумовлює необхідність розроблення нової стратегії воєнної безпеки, яка базується на всеохоплюючій обороні України.

Всеохоплююча оборона України – це комплекс заходів, основний зміст яких полягає у:

1) превентивних діях та стійкому опорі агресору на суші, на морі та в повітряному просторі України, протидії в кіберпросторі та нав'язуванні своєї волі в інформаційному просторі;

2) використанні для відсічі агресії всього потенціалу держави та суспільства (воєнного, політичного, економічного, міжнародно-правового (дипломатичного), духовного, культурного тощо);

3) застосуванні всіх форм і способів збройної боротьби з агресором, зокрема асиметричних та інших дій для оборони України, з дотриманням принципів і норм міжнародного права.

Головною метою Стратегії воєнної безпеки України є завчасно підготовлена та всебічно забезпечена всеохоплююча оборона України на засадах стримування, стійкості та взаємодії, що забезпечує воєнну безпеку, суверенітет і територіальну цілісність держави відповідно до Конституції України та в межах державного кордону України, сприяє інтеграції України в євроатлантичний безпековий простір та набуттю членства в НАТО, передбачає активну участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки.

На глобальному рівні Стратегією воєнної безпеки України основними аспектами воєнної безпеки визначено руйнування створеної після Другої світової війни системи міжнародної безпеки, підвищення рівня невизначеності і непередбачуваності безпекового середовища, яке характеризується:

1) посиленням боротьби за ресурси та міждержавної конкуренції із застосуванням політико-дипломатичних, економічних, інформаційних, воєнних і гібридних інструментів, зокрема економічних важелів впливу, приватних військових компаній, регулярних військ без знаків розрізнення;

2) загостренням конфліктів, спричинених етнічними, релігійними, міграційними, економічними та іншими чинниками;

3) конкуренцією держав у сфері космічних, квантових, інформаційних, кібернетичних, гіперзвукових, біологічних, нано- та інших технологій, розробленням на їх основі систем озброєнь з використанням нових фізичних принципів, робототехніки та новітніх матеріалів, милітаризацією навколоземного космічного простору;

4) загрозами виникнення надзвичайних ситуацій, зокрема спричинених епідеміями;

5) поширенням міжнародного тероризму та злочинності, загрозою розповсюдження зброї масового ураження.²⁷²

Стратегія національної безпеки України є основою для розроблених таких документів щодо планування у сферах національної безпеки і оборони, що визначають шляхи та інструменти реалізації національної безпеки і оборони:

- 6) Стратегія людського розвитку;
- 7) Стратегія воєнної безпеки України;
- 8) Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України;
- 9) Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України;
- 10) Стратегія економічної безпеки;
- 11) Стратегія енергетичної безпеки;
- 12) Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату;
- 13) Стратегія біобезпеки та біологічного захисту;
- 14) Стратегія інформаційної безпеки;
- 15) Стратегія кібербезпеки України;
- 16) Стратегія зовнішньополітичної діяльності;
- 17) Стратегія забезпечення державної безпеки;
- 18) Стратегія інтегрованого управління кордонами;
- 19) Стратегія продовольчої безпеки;
- 20) Національна розвідувальна програма.²⁷³

²⁷² Про Стратегію воєнної безпеки України : Рішення Ради нац. безпеки і оборони України від 25.03.2021 р. : станом на 27 берез. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0022525-21#Text>

²⁷³ Про Стратегію національної безпеки України : Рішення Ради нац. безпеки і оборони України від 14.09.2020 р. : станом на 16 верес. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#Text>

Впевненість у особистій безпеці, за словами А. Маслоу, дозволяє особистості відчувати вищі потреби та інтереси, а також рухатися до зрілості. Загроза безпеці означає відступ на більш фундаментальний рівень. Це означає, що якщо доводиться робити вибір між безпекою та розвитком, то вибір зазвичай робиться на користь безпеки. Інтерес безпеки відповідно домінує над інтересом розвитку.²⁷⁴

Безпека людини, на думку М. О. Воротнюк, є міждисциплінарним поняттям, що відноситься до міжнародних відносин, безпекових досліджень, конфліктології, глобалізації та розвитку.²⁷⁵

За словами О. Б. Боднар, «виходячи з того, що людина є єдиним і неподільним суб'єктом будь-якого суспільства, виступаючи як особистість на рівні суспільних відносин, сама людина є відправною точкою різних соціальних систем, яка має фундаментальна соціальна цінність та значення».²⁷⁶

Належний стан безпеки людини має забезпечуватися не лише розвитком суспільства та держави, а й ефективною позицією самої людини. За словами О. П. Мягченка, проблема безпеки людини «своїм корінням входить у різні структури людського буття – психофізіологічні, морально-етичні, світоглядні, релігійно-етнічні, культурні, техніко-технологічні, природні, екологічні проблеми».²⁷⁷

Ю. П. Древаль вважає, що «Проблема протиріччя між свободою особистості та її безпекою залишається повністю невизначеною. Зрештою, на його думку, це стосується протиріччя між свободою та рівністю, яке має не лише онтологічне, а й суто практичне значення. Неможливо реалізувати обидві ідеї одночасно і в повному обсязі визначення гармонійного співвідношення між безпекою держави та особистості. Власне, при такому підході людина відчуває відповідальність за власну безпеку та безпеку суспільства. Проблема культури

²⁷⁴ Маслоу А. Г. Психологія бытия. Москва-Київ : Рефл-бук; Ваклер, 1997. С. 121.

²⁷⁵ Воротнюк М. О. Людська безпека як імператив сучасності: переніс фокусу з держави на людину. Київ : Фонд ім. Фрідріха Еберта: Представництво в Україні, 2010. С. 3.

²⁷⁶ Боднар О. Б. Поняття особистої безпеки людини і його структур. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2011. Вип. 2 (5). С. 148.

²⁷⁷ Мягченко О. П. Безпека життєдіяльності людини та суспільства : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2010. С. 3.

особистої безпеки, яка є частиною загальнолюдської культури і проявляється в поведінці людини в умовах зростання багатопланових загроз її безпечному функціонуванню є локальною за походженням та масштабами».²⁷⁸

Відображення ситуації безпеки у свідомості особи визначає його оцінку безпеки, що може суттєво відрізнитися від реальності в залежності від повноти та глибини знань про ситуацію, про форми та силу впливу змін на ситуацію тощо. Оцінка безпеки, яку має особа, тобто його знання, отримані ним самим засновані на досвіді та інтуїції, або спеціально вироблені на основі вивчення ситуації, в тому числі за допомогою фахівців, які визначають його відчуття безпеки (небезпеки), що, у свою чергу, або заохочує особи до пошуку (розробки) способів підвищення безпеки.

Право на безпеку – це сукупність юридичних здібностей особи, закріплених у конституційно-правових нормах. Суть цих можливостей ми сприймаємо в строго визначеному сенсі: це обставини, які виступають засобами та умовами реалізації (забезпечення процесу реалізації) чогось. Вони включають не лише суб'єктивні права як соціально-правові вимоги, а й елементи, що забезпечують реалізацію останніх – юридичні обов'язки, юридичну відповідальність, правові гарантії, юридичні процедури. Без них у певних випадках суб'єктивне право залишиться лише правом, реалізація якого викликає сумнів. Характерною якістю можливостей є їх істотна схожість з природними правами. За своїм позитивним змістом вони мають достатню і певну основу в життєвій практиці, що свідчить про потенційну реальність їх реалізації.

Слід звернути увагу на поняття «гарантії» та «юридичні гарантії». Поняття «гарантії» включає в себе всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, спрямованих на практичну реалізацію прав і свобод, усунення можливих перешкод для їх повної або належної реалізації. Якщо сутність гарантій зрозуміла, то існує декілька підходів до розуміння поняття «юридичні гарантії». Зокрема, Б. А. Патюлін визначив поняття «юридичні гарантії» в сенсі правових норм, що визначають конкретні правові засоби, умови та порядок реалізації прав,

²⁷⁸ Древаль Ю. Д. Безпека особистості в конфліктному соціумі. Державне будівництво. Харків. 2013. № 1. URL: http://29yjmo6.257.cz/bitstream/123456789/3142/1/DeBu_2013_1_4.pdf.

правові засоби їх захисту та захисту у разі їх порушення.²⁷⁹ Існує також підхід Д. І. Бородіна, згідно з яким – правовими гарантіями є правові (норми права) та організаційно-правові засоби (діяльність окремих державних органів, громадських організацій та їх посадових осіб щодо забезпечення прав і свобод), за допомогою яких здійснюється реалізація та всебічний захист суб'єктивних права забезпечуються.²⁸⁰

Так, під юридичними гарантіями М. С. Малєїн розуміє норми права, що передбачають у своїй сукупності певний правовий механізм, що покликаний сприяти реалізації законів. Якісна характеристика правових гарантій передбачає оцінку всієї чинної системи права загалом з позицій повного охоплення правовими інструментами всіх найважливіших відносин між державними органами та громадянами, а також між самим громадянами.²⁸¹ Більш сучасного погляду дотримується А. А. Антон, який зазначає, що для глибшого вивчення поняття правових гарантій їх слід розглядати у двох значеннях: у широкому та вузькому. Правові гарантії в широкому розумінні – це комплексна категорія, що охоплює норми права та діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та певних посадових осіб. Правові гарантії у вузькому розумінні – це система норм права, метою яких є забезпечення реалізації уповноваженими суб'єктами своїх прав. Проте це наукове твердження містить радше перелік варіантів реалізації суб'єктивних прав суб'єктів права, а не зміст самих гарантій.²⁸² Проте, незважаючи на різноманітність підходів до розуміння правових гарантій, останні є доволі важливою умовою забезпечення прав та обов'язків суб'єктів права.

Розглядаючи юридичну відповідальність, слід зазначити, що в теорії держави і права існує традиційне визначення, згідно з яким юридична відповідальність – це реакція держави на правопорушення, суб'єкт яких, порушивши норму права, повинен зазнати певних збитків. Деякі вчені навіть

²⁷⁹ Патюлин Б. А. Государство и личность в СССР (правовые аспекты взаимоотношений). Москва : Наука, 1974. С. 237.

²⁸⁰ Бородін Д. І. Права та свободи громадян, їх класифікація, гарантії реалізації. Право України. 2001. № 12. С. 34.

²⁸¹ Малєїн Н. С. Охрана прав личности советским законодательством. Москва : Наука, 1985. С. 43.

²⁸² Антон О. А. Юридичні гарантії в трудовому праві. Університетські наукові записки. 2005. № 3 (15). С. 187.

відстоюють думку, що юридична відповідальність – це обов’язок особи зазнати кару за порушення закону.²⁸³ На думку І. Г. Фурмана, юридичну відповідальність необхідно розглядати з двох позицій: - перша, як обов’язок особи нести відповідальність за вчинення протиправних дій, змістом яких є настання для неї певних негативних наслідків за правопорушення (негативна відповідальність); - друга, як добровільне та ініціативне виконання обов’язків та висока правосвідомість (позитивна відповідальність).²⁸⁴

О. Б. Боднар виділяє право людини на безпеку в широкому та вузькому розумінні. У вузькому розумінні, на її думку це «закріплена в законі система прав (обов’язків), передбачена конституційно-правовими нормами сукупність юридичних можливостей, що пов’язані з реалізацією його волі і захистом особисто себе та своїх близьких, життєво важливих (життя і здоров’я людини), законних і приватних інтересів людини, прав і свобод, її ідеалів, цінностей від протиправних посягань, загроз шкідливих впливів (фізичного, духовного, майнового, інформаційного, соціального, економічного, політичного, екологічного, військового тощо), небезпек і загроз будь-якого роду з боку інших. В широкому розумінні – це комплексне, узагальнююче, інтегральне право, право на такий правопорядок, за умов якого забезпечуються (гарантуються, охороняються і захищаються) права і свободи людини».²⁸⁵

Реалізація правових можливостей нерозривно пов’язана з індивідуальною волею, мотивацією якої є прагнення особи задовольнити наявну потребу за допомогою будь-яких прийнятних для суспільства засобів, у тому числі й правових. Потреба в праві на безпеку є базовою і домінантною, набагато сильнішою, ніж потреба в скажімо в незалежності та самореалізації. Право жити в безпеці завжди було елементарним правом людини, необхідною умовою розвитку суспільства, запорукою добробуту людини. Серед прав людини

²⁸³ Алексеев С. С. Общая теория права. Москва : Юридическая литература, 1981. Т. 1. С. 266.

²⁸⁴ Фурман І. Г. Юридична відповідальність працівників Служби безпеки України. Наше право. 2013. № 7. С. 55.

²⁸⁵ Боднар О. Б. Поняття та зміст права людини на безпеку та його співвідношення з суміжними правами. Форум права. 2011. № 1. С. 92.

особливе місце займає право на безпеку. Тим більше, що сьогодні, під час існування різноманітних загроз людині, це обумовлює всі інші права.

Невідчужуваність і невід'ємність конституційного права на безпеку є зовнішніми і внутрішніми аспектами. Невідчужуваність і невідчужуваність характеризують природу конституційного права на безпеку людини, розкривають його подвійність, що виявляється в ідеальному, гармонійному поєднанні його форми та змісту.

Право людини на безпеку є суб'єктивним правом. Це впливає з чинного в державі об'єктивного закону, якому вона повністю відповідає і без якого не може виникнути або існувати. Конституція України визнає безпеку людини найвищою соціальною цінністю; відповідно визнає право особи на це.

Право на безпеку передбачає захист від протиправних посягань інших осіб. Право на безпеку означає можливість використання суспільного блага. Мати це право означає, перш за все, насолоджуватися добром. Інакше це не має сенсу, оскільки право не є юридичною абстракцією, яка сама по собі має цінність. На сьогоднішній день основним змістом безпеки є захист людини і суспільства, основною проблемою є соціальна безпека в широкому розумінні, проблема безпеки особистості, окремих груп населення, суспільства в цілому.

Традиційно зміст суб'єктивного права складається з чотирьох елементів, що складають його структуру, а саме: право-поведінка, право-вимога, право-позов, право-використання. Так, М.І. Матузов зазначає: «Водночас усі ці елементи можна представити як одну правову можливість. Єдність цих чотирьох можливостей, по суті, є змістом права та його структурою».²⁸⁶ Розуміння змісту права на забезпечення як суб'єктивного права неможливе без з'ясування змісту кожного із задекларованих повноважень. Так, правову поведінку слід розглядати як можливість бути активним, здійснювати будь-які дії, передбачені правовими нормами, і не заборонені законом.²⁸⁷ Застосовуючи право на безпеку, це активна поведінка людини, що спрямована на забезпечення власного біологічного

²⁸⁶ Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. Саратов, 1972. С. 35.

²⁸⁷ Общая теория государства и права / под ред. В. В. Лазарева. Москва, 1996. С. 185.

існування. Цей аспект юриспруденції забезпечує через консолідацію інших активних повноважень (закріплених як самостійні суб'єктивні права) або через запровадження галузевих інститутів.

Видатні філософи епохи нового часу Т. Гоббс, В. Гегель, В. Гумбольдт, Р. Моль, у своїх працях в той час наголошували на священному обов'язку держави забезпечити особисту безпеку кожного громадянина (підданого). Так, можна додати думку І. А. Ільїна, котрий писав: «Ніхто не може бути виключений із державної системи охорони, піклування та допомоги».²⁸⁸ Надання права на безпеку – це не лише спосіб регулювання взаємин між людьми, спосіб визначення виду та міри їхньої поведінки. Це також законний спосіб задоволення потреб громадян, забезпечення їх інтересів. «Координація людської поведінки у зв'язку з володінням та використанням того чи іншого блага – ось дві сторони, дві функції та дві взаємозалежні завдання суб'єктивного права», як підкреслював М. І. Матузов.²⁸⁹

С. П. Головатий вбачає певну специфіку статті 3 Конституції України котра відповідає західній традиції права, а саме в тому, що конституційна норми про людську гідність де віднесено також питання життя людини, здоров'я людини, честі людини, недоторканності людини, безпеки людини. Крім того, науковець зазначає про руйнівний елемент конституційної норми, а саме віднесення людини до соціальної цінності держави, на його думку, це пережиток радянської епохи, що не зовсім відповідає західним демократичним традиціям.²⁹⁰

Забезпечення прав і свобод, зокрема у політичній сфері, тісно пов'язане з сучасним розумінням демократії: «Метою кожного політичного об'єднання є збереження природних і невід'ємних прав людини; цими правами є свобода, власність, безпека і опір гніту».²⁹¹ Положення, закріплені в Декларації прав людини і громадянина, заклали історичний фундамент нової політичної думки і вплинули на всю Європу. З того часу в багатьох конституціях європейських

²⁸⁸ Ильин И. А. Путь к очевидности/ Москва, 1993. С. 247.

²⁸⁹ Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. Саратов, 1972. С. 42.

²⁹⁰ Головатий С. П. Про людські права : Лекції. Київ : Дух і Літера, 2016. С. 760.

²⁹¹ Декларація прав людини і громадянина. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Декларація_прав_людини_і_громадянина.

держав закріплено принцип вроджених, невідчужуваних і основних прав людини, що мають бути захищені від незаконного втручання зі сторони держави.

Важливим елементом демократії є встановлення нормативної бази політичного процесу, заснованої на повазі до людської гідності. Демократія надає свободу особі, однак, і встановлює межі цієї свободи заради рівних прав, але ці межі не можуть порушувати особистих прав і свобод кожної людини. Водночас для забезпечення демократичності політичного режиму та політичної безпеки держави необхідний доволі високий рівень правової та політичної культури, громадська активність та відповідальність за свої дії.

Конституція України це інструмент ціннісного (аксіологічного) наповнення правової системи держави, основа юридичної теорії і практики. Цінність Конституції України полягає в тому, що вона є унікальним документом, в якому виражається загальна система цінностей і програма життя суспільства та держави, що є всезагальною і обов'язковою. Вона закріплює і гарантує загальноправові цінності, що мають важливе фундаментальне значення для суспільства, держави, народу, для кожної особистості²⁹², і слід особливо звернути увагу на такі цінності як «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека» (статті 3, 27, 49 Конституції України).

М. В. Савчин вважає, що закріплення найважливіших положень стосовно визнання пріоритету прав і свобод людини щодо державних та інших інтересів, а також визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю, розміщення у спеціально присвяченому правам людини II Розділі Конституції України майже третини статей від загальної їх кількості, свідчить про достатньо високий рівень визнання і формування конституційного статусу людини та громадянина в Україні.²⁹³

П. М. Рабінович категорію «права людини» визначає як «певні можливості людини, необхідні для її існування та розвитку у конкретно-історичних умовах, які об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути

²⁹² Салей М. І. Цінність Конституції України. Митна справа. 2014. № 5. Ч. 2. Кн. 1. С. 27-31. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5355/C%D1%96nn%D1%96st%27%20Konstituc%D1%96%D1%97%20Ukra%D1%97ni.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

²⁹³ Савчин М. В. Конституційне право України : підручник. Київ : Правова єдність, 2009. С. 124.

загальними та рівними для всіх людей».²⁹⁴ У більш широкому розумінні термін «право особи» українська дослідниця

М. М. Антонович застосовує це в тому значенні, «... яке він має в словосполученні «права людини», що виходить за межі тільки певних можливостей людини, необхідних для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, як він тлумачиться у вітчизняній юридичній науці. Цей термін може означати також: вимогу, претензію, привілей тощо».²⁹⁵

Звертаючись до визначень понять «законність» і «правопорядок» у науковій юридичній літературі немає єдності. Так, на думку А. Ф. Крижанівського, правопорядок складає таке соціально-правове благо, як інтегрує всі сторони і рівні правового регулювання суспільних відносин – у царині приватного і публічного, матеріального і процесуального, міжнародного, інтеграційного і національного, також на рівні галузі, правового інституту і правової норми. При цьому він є складовою права – і як втілення правових нормативів у практику суспільних відносин, і як досягнення мети права – забезпечення свободи і справедливості як підґрунтя впорядкованості, надійності та безпеки існування особи і суспільства.²⁹⁶ Поняття законності переважно визначається як точне, неухильне дотримання, виконання правових приписів всіма учасниками суспільних відносин.²⁹⁷ Також законність розглядається як існування належного та ефективного контролю за неухильним дотриманням приписів правових норм, виявлення правопорушень і притягнення винних у їх учиненні до юридичної відповідальності.²⁹⁸ При цьому законність розглядається у тісному зв'язку із явищем правопорядку.

Зокрема, на думку В. М. Зінченка, сутність законності полягає, насамперед, у забезпеченні державою реальності права, в тому, що всі без винятку суб'єкти суспільних відносин керуються принципом суворого й неухильного дотримання

²⁹⁴ Рабінович П. М. Основні права людини: поняття, класифікації, тенденції. Український часопис прав людини. 1995. № 1. С. 16.

²⁹⁵ Антонович М. М. Юридична термінологія з прав людини: походження, тлумачення, функціонування. Український часопис прав людини. 1997. № 3-4. С. 20.

²⁹⁶ Крижанівський А. Ф. Право і правопорядок: грані співвідношення. Актуальні проблеми держав і права / за ред. С. В. Ківалова. Одеса, 2006. Вип. 29. С. 18.

²⁹⁷ Рабінович П. М. Упрочнение законности – закономерность развитого социализма. Львов, 1975. С. 68.

²⁹⁸ Теорія держави і права : Навчальний посібник / за ред. В. В. Копейчикова. Київ, 2002. С. 249.

приписів законів та інших нормативних актів, сумлінно виконують покладені на них юридичні обов'язки, безперешкодно і сповна використовують свої суб'єктивні права, а також у належній реакції держави на кожне правопорушення. Тим самим у державі й суспільстві забезпечується встановлений законами та іншими нормативними актами порядок суспільних відносин.²⁹⁹

Зосередимо увагу на суб'єктах забезпечення законності й правопорядку, для їх позначення в українському законодавстві і науковій юридичній літературі традиційно використовується поняття «правоохоронні органи». Ці органи визначаються як спеціально уповноважені державні органи, наділені владними повноваженнями, діяльність яких спрямована на захист прав, свобод та інтересів людини, суспільства і держави.

До ознак правоохоронного органу зазвичай відносяться наступні: це державний орган, спеціально утворений для охорони права; організовується та діє на основі спеціального закону або інших нормативних актів; здійснює свої повноваження з додержанням встановлених законом процедур; наділений державно-владними повноваженнями; наділений повноваженнями із застосування державного примусу тощо.³⁰⁰ Для їх коректного визначення необхідно враховувати, що окремі сфери правовідносин, які мають специфічний об'єкт, можуть характеризуватися наявністю спеціальних суб'єктів забезпечення законності та правопорядку саме у відповідній сфері, як приклад можна навести сферу національної безпеки.

Згідно статті 12 Закону України «Про національну безпеку України» сектор безпеки і оборони України складається з чотирьох взаємопов'язаних складових: «сили безпеки; сили оборони; оборонно-промисловий комплекс; громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки. Функції та повноваження складових сектору безпеки і оборони визначаються законодавством України».

²⁹⁹ Зінченко В. М. Законність, права людини та правоохоронна діяльність. Часопис Київського університету права. 2011. № 3. С. 56.

³⁰⁰ Лапкін А. В. Організація судових та правоохоронних органів України : Навчальний посібник. Харків : Право, 2018. С. 12.

До складу сектору безпеки і оборони входять: «Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Антитерористичний центр при Службі безпеки України, Служба судової охорони, Управління державної охорони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику. Інші державні органи та органи місцевого самоврядування здійснюють свої функції із забезпечення національної безпеки у взаємодії з органами, які входять до складу сектору безпеки і оборони».³⁰¹

Дотримання прав і свобод, їх гарантія є пріоритетом для будь-якої демократичної держави. Правова система держави стає основним механізмом, що має гарантувати та забезпечувати права і свободи громадян України, а також поновлювати їх у разі порушення. Це якраз і є довіра до права, тобто його здатність втілюватися в систему суспільних відносин, створюючи правопорядок. Право є авторитетним у суспільстві та цінністю, якщо являє собою: надійна опора національної безпеки, безпеки особи та майна; гарантією спокійної роботи та життя; загальнодоступним способом мирного, договірною, цивілізованого вирішення суперечок і конфліктів. Більше його авторитетність визначається станом правопорядку в державі та суспільстві – реальною можливістю реалізації прав і законних інтересів осіб, їх захистом від злочинних посягань, об'єктивним, законним вирішенням юридичних спорів у судах, а в разі потреби, примусове виконання невиконаних зобов'язань, усунення протиправних умов, відновлення порушених прав тощо.

³⁰¹ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII : станом на 25 листоп. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

Слід підкреслити, що в процесі реалізації принципу законності його не слід ототожнювати з принципом верховенства права, що являє собою якісну характеристику права, свідчить про доступність закону, відповідну йому передбачуваність, ефективність правових методів реалізації та захисту інтересів суб'єктів права. Саме закон має обов'язково базуватися на принципі верховенства права, бути правовим законом. Тільки за цих умов право відповідатиме інтересам переважної більшості суспільства, як це має бути в демократичних державах.

На думку І. Ф. Коржа: «Існування необхідності всебічної охорони самого права, яке має виступати гарантом забезпечення безпеки особи. Іншими словами, існують загрози деформації права, правовій безпеці держави. Це впливає з того, що правова безпека є невід'ємним елементом правової держави та режиму верховенства права, мета, зміст та характер якої зумовлені можливостями права, правової системи забезпечити стан захищеності».³⁰² Він також визначає правову безпеку як «спроможність суб'єктів права держави реалізувати та забезпечити свої життєво важливі інтереси за допомогою суспільних відносин, які охоронювані та захищені сукупністю здійснюваних у правовій системі держави і за допомогою права заходів, засобів і способів правового регулювання».³⁰³

Для становлення правової держави необхідне реальне утвердження верховенства права, свобод людини, їх гарантій та інформаційно-економічної безпеки, які є важливими складовими національної безпеки та захисту країни від внутрішніх і зовнішніх загроз. Також, захист прав і свобод громадян є конституційним обов'язком держави, установ і організацій, а також правоохоронних органів.

Принцип дотримання прав і свобод людини передбачає забезпечення реалізації прав і свобод людини відповідно до вимог законів. Поліція має право обмежувати права і свободи особи лише у виняткових випадках і передбачених чинним законодавством, на підставі та в порядку, визначених законом.

³⁰² Корж І. Ф. Принципи національного права в контексті правової безпеки України. Інформація і право. 2013. № 2. С. 105-112. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2013_2_15.

³⁰³ Корж І. Ф. Політична корупція та правова безпека України. Право України. 2009. № 6. С. 59.

Забороняється терпіти будь-які форми жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. Разом з тим, на нашу думку, враховуючи положення чинної Конституції України, вважаємо за доцільне розширити формулювання цього принципу, додавши до «прав і свобод людини» слова «законні інтереси», які загалом відповідає поняттю правової та соціально орієнтованої держави.

На думку Т.О. Коломоєць, адміністративно-правовий статус – це сукупність суб'єктивних прав і обов'язків закріплених нормами адміністративного права за певним органом. Водночас обов'язковою ознакою набуття суб'єктом адміністративно-правового статусу є наявність у нього конкретних суб'єктивних прав і обов'язків, що реалізуються у рамках як адміністративних правовідносин, так і поза ними.³⁰⁴ Є. Є. Додіна, досліджуючи адміністративно-правовий статус громадських організацій, визначає його як правове положення у відносинах із суб'єктами виконавчої влади, врегульоване нормами державного і адміністративного права.³⁰⁵ С. В. Кивалов, говорячи про адміністративно-правовий статус центральних органів виконавчої влади, також визначає їх функції, завдання, компетенцію.³⁰⁶ О. А. Гусар притримується позиції, що адміністративно-правовий статус являє собою системну сукупність таких адміністративно-правових властивостей суб'єкта права, як: компетенція; порядок утворення і набрання юридичних ознак; назва; місце розміщення; структура; цілі функціонування; відповідальність.³⁰⁷

Що ж стосується безпосередньо адміністративно-правового статусу правоохоронних органів, то його В. К. Колпаков розглядає як «послідовне та встановлене правове становище, що визначає конкретні особливості адміністративної діяльності правоохоронних органів як невід'ємного елементу системи державного управління, що встановлюється в законодавчих

³⁰⁴ Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. С. 64.

³⁰⁵ Додіна Є. Є. Адміністративно-правовий статус громадських організацій в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Одеська юридична академія. Одеса, 2002. С. 54.

³⁰⁶ Административное право Украины : учебник / под общей ред. С. В. Кивалова. Харьков : Одиссей, 2004. С. 96.

³⁰⁷ Гусар О. А. Адміністративно-правовий статус персоналу державного управління. Адміністративне право і процес. 2013. № 2. С. 116.

нормативно-правових актах, у сфері адміністративної діяльності правоохоронних органів».³⁰⁸

Зокрема, Л. М. Бахрах зазначає, що адміністративно-правовий статус державного органу складається з таких блоків як: «цільовий, організаційно-структурний та компетенція».³⁰⁹ С. П. Пономарьов же зауважує, що автором у даній структурі не враховано «відповідальність і піднаглядність правоохоронних органів, які набувають особливого значення в умовах реалізації правоохоронними органами свого правового статусу».³¹⁰

Цільовий блок як складова адміністративно-правового статусу правоохоронного органу містить мету діяльності правоохоронного органу. У свою чергу, організаційний блок охоплює такі елементи, як: структура, схема організаційного підпорядкування структурних одиниць, схема розподілу завдань, функцій кожного структурного підрозділу, тобто порядок формування системи і структури, процедури діяльності структурних підрозділів, форми й методи діяльності. Компетенційний блок відповідно складають завдання, функції, права та обов'язки, відповідальність.³¹¹

Основою же адміністративно-правового статусу правоохоронних органів є їх саме адміністративна правосуб'єктність, тобто здатність мати права та обов'язки у сфері державного управління, відповідно адміністративна правоздатність – це здатність здійснювати надані їй права та обов'язки у сфері державного управління.

С. Л. Курило відмічає, що під адміністративно-правовим статусом органів внутрішніх справ слід розуміти їхнє положення (становище) у системі суспільних відносин та механізмі державного управління, що визначається державою шляхом закріплення в нормах адміністративного законодавства їхніх завдань, функцій, повноважень та відповідальності, які реалізуються зазначеними суб'єктами через відповідні адміністративно-правові (управлінські)

³⁰⁸ Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком-Інтер, 2004. С. 138.

³⁰⁹ Бахрах Д. Н. Административное право: учебник. Москва : БЕК, 1997. С. 85.

³¹⁰ Пономарьов С. П. Адміністративно-правовий статус органів Служби безпеки України. Право і безпека. 2012. № 3. С. 123.

³¹¹ Васильєв І. О., Мінка Т. П. Контрольна діяльність штабів ОВС : монографія. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2010. С. 10.

відносини, зокрема, ті, що складаються безпосередньо під час їхньої взаємодії з питань забезпечення громадської безпеки та громадського порядку.³¹² У свою чергу, В. А. Юсупов виокремлює такі складові структури адміністративно-правового статусу правоохоронних органів України як: цільове призначення (мету), завдання, функції діяльності правоохоронного органу; сукупність прав та обов'язків; повноваження правоохоронного органу; організаційно-правове забезпечення.³¹³

Адміністративно-правовий статус правоохоронних органів (Національної поліції, прокуратури, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, Служби правопорядку, органів охорони державного кордону тощо) як суб'єктами формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки і оборони визначається основними напрямками впливу на суспільні відносини в державі, що виникають при захисті інтересів національної безпеки та обороні держави від зовнішніх шкідливих впливів і внутрішніх загроз. Аналіз цих підходів дозволяє дійти думки, що структура адміністративно-правового статусу правоохоронних органів України що забезпечують національну безпеку та оборону, може бути наступною: 1) мета, завдання та функції; 2) повноваження; 3) організаційна структура; 4) правові гарантії та юридична відповідальність.

Забезпечення верховенства права та захист прав і свобод людини означає здійснення правоохоронної діяльності у такий спосіб, форму та режим, за яких втручання в гарантовані законом права і свободи людини взагалі не відбувалося б або здійснювалося б лише в випадках, передбачених законом, в умовах крайньої необхідності, коли неможливо вирішити проблему справедливості іншими засобами. Система прав і свобод людини визначена насамперед у Конституції України, але Конституція держави встановлює лише основні права і свободи людини, а також основні основи діяльності державних органів, які

³¹² Курило С. Л. Адміністративно-правовий статус органів внутрішніх справ як суб'єкта взаємодії з органами місцевої влади з питань забезпечення громадської безпеки та громадського порядку. Форум права. № 1. С. 526.

³¹³ Юсупов В. А. Структура адміністративно-правового статусу правоохоронних органів України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2014. № 29. С. 138.

мають створювати гарантії таких прав і свобод. Права і свободи людини та гарантії їх дотримання при здійсненні правоохоронної діяльності набувають більш детального викладу як у законах України, так і в міжнародно-правових актах.

Стаття 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права закріплює такі положення, загальнообов'язкового характеру: «Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути піддано свавільному арешту чи триманню під вартою. Нікого не може бути позбавлено волі інакше, як на підставах і відповідно до такої процедури, які встановлено законом». «Кожному заарештованому повідомляються при арешті причини його арешту і в терміновому порядку повідомляється будь-яке пред'явлене йому обвинувачення».

В статті 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права закріплює такі правила: «Всі особи є рівними перед судами і трибуналами». Відповідно до пункту 1 статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод нікого не може бути позбавлено свободи інакше ніж відповідно до процедури, встановленої законом, і в таких випадках як:

- a) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;
- b) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;
- c) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою провадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;
- d) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою провадження його до компетентного органу;

е) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;

ф) законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції».

Аналізуючи дану норму, слід вказати, що під час затримання особи, правоохоронні органи повинні залучити понятих, викликати на місце події захисника, та в подальшому про факт затримання, та перебування затриманого повідомити його членів сім'ї, близьких родичів чи осіб з якими проживає останній. Прокурор здійснюючи нагляд за проведенням досудового розслідування перевіряє чи дійсно належним чином були повідомлені родичі затриманого, про факт затримання, та місце його перебування, та чи не були порушені права затриманого.

Зокрема, у статті 19 встановлено, що «кожна людина має право безперешкодно дотримуватися своїх думок і на свободу їх вираження, включаючи свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якого роду, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір». Викликає інтерес правова норма цього пакту, згідно з якою «свобода слова може обмежуватися для збереження прав і репутації інших осіб або для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення».³¹⁴ Але такі обмеження відповідно мають бути визначені в національному законодавстві. У Конвенції про захист прав людини і основних свобод міститься доволі схоже формулювання, але додатково закріплено вказівку, що поширення інформації та ідей має відбуватися без втручання в цей процес органів державної влади.³¹⁵

³¹⁴ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 р. : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

³¹⁵ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

Особливу роль у законодавчому та адміністративно-правовому регулюванні діяльності правоохоронних органів, що формують та реалізують державну політику у сфері національної безпеки і оборони, мають відповідні міжнародні договори, згода на які надана Верховною Радою України. До таких основних міжнародних договорів можна віднести:

1. Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, відповідно до якої «... кожна держава-учасниця забезпечує всі умови для здійснення адміністративними, регулюючими, правоохоронними й іншими органами, які ведуть боротьбу з відмиванням коштів, співробітництва й обміну інформацією як на національному так і на міжнародному рівнях з метою реалізації заходів щодо боротьби з корупцією».³¹⁶

2. Європейську конвенцію про взаємну допомогу в кримінальних справах, яка «... зобов'язує договірні сторони надавати одна одній як найширшу взаємну допомогу в кримінальному переслідуванні правопорушень, покарання яких, на момент прохання про надання допомоги, підпадає під юрисдикцію судових властей запитуючої сторони». Говорячи про надання правоохоронними органами взаємної правової допомоги, варто зазначити про ще один міжнародний акт - Конвенцію про взаємодопомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу, стаття 3 якої передбачає, «... надання взаємодопомоги адміністративними органами в провадженнях за фактами діянь, які відповідно до норм національного законодавства запитуючої та запитуваної держави-члена чи обох держав є кримінально караними, так як являють собою порушення норм права, і коли рішення може призвести до проваджень у суді кримінальної юрисдикції».³¹⁷

3. Конвенцію Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом та про фінансування тероризму, яка закріпила ряд важливих положень у сфері боротьби з легалізацією доходів,

³¹⁶ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (укр/рос) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 15.11.2000 р. : станом на 4 лют. 2004 р.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text

³¹⁷ Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах : Конвенція Ради Європи від 20.04.1959 р. : станом на 8 листоп. 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036#Text

одержаних злочинним шляхом та фінансуванням тероризму. Він передбачає вжиття кожною державою таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для створення різних підрозділів правоохоронних органів. При цьому зазначені конвенції та угоди звісно не є вичерпним переліком міжнародних актів, що впливають на діяльність правоохоронних органів України у сфері забезпечення національної безпеки і оборони держави.³¹⁸

На міжнародному рівні також встановлено заборону втручання держави у приватне життя громадян. Зокрема, частина 2 статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визначено, що «органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».³¹⁹

Національний рівень законодавства стосовно свободи слова, відображений у вигляді Конституції України і Законах України. Зокрема, стаття 34 Конституції України встановлює право кожного «вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір».³²⁰

Плюралізм і демократія засновані на компромісі, який вимагає певних обмежень щодо осіб, що в деяких випадках повинні погодитися з ними, щоб забезпечити більшу стабільність держави і суспільства загалом. Свобода слова, як в Україні, так і в світі, взагалі не може бути абсолютною. Звісно, свобода слова є основою будь-якої демократичної системи, але іноді законодавець виправдано видає нормативні акти, які можуть масово обмежувати свободу слова людей. Це може бути з метою стримування чи запобігання масовим порушенням прав

³¹⁸ Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму : Конвенція Ради Європи від 16.05.2005 р. : станом на 17 листоп. 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text

³¹⁹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

³²⁰ Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

людини, нехтування принципами організації державної влади та конституційними нормами.

На думку суддів Конституційного Суду України, «під законним обмеженням конституційних прав і свобод людини і громадянина слід розуміти передбачену Конституцією можливість втручання держави законним шляхом у зміст і обсяг конституційних прав і свобод людини і громадянина, що відповідає принципам верховенства права, потребам, доцільності та пропорційності в демократичному суспільстві. Метою такого обмеження є захист основних цінностей у суспільстві, до яких, зокрема, належать життя, свобода та гідність людини, здоров'я та мораль населення, національна безпека та громадський порядок».

Конституція України закріпила принцип незворотності дії законів та інших нормативно-правових актів у часі (частина перша статті 58 Конституції України). Це означає, що дія закону чи іншого правового акта не може бути поширена на правовідносини, які виникли та закінчилися до набрання чинності цим законом чи іншим правовим актом.

Закріплення в часі законів та інших нормативно-правових актів принципу незворотності дії є запорукою безпеки людини і громадянина, довіри до держави. Винятки з цього конституційного принципу, тобто надання закону чи іншому нормативно-правовому акту зворотної сили, передбачені частиною першою статті 58 Конституції України, а саме: коли закони чи інші нормативно-правові акти пом'якшують або скасовують відповідальність.

Відповідно до позиції суддів Конституційного Суду України, держава, виходячи з наявних фінансово-економічних можливостей, має право вирішувати соціально-економічні питання на власний розсуд. Тобто при значному погіршенні фінансово-економічної ситуації, настанні умов воєнного чи надзвичайного стану, необхідності забезпечення національної безпеки України, покращення системи соціального захисту тощо. Держава тоді може здійснити відповідний перерозподіл своїх витрат з метою підтримки справедливого балансу між інтересами особистості та суспільства. Проте держава не може

вдаватися до обмежень, які порушують сутність прав та свобод осіб, безпосередньо пов'язаних із обов'язком держави забезпечити, за будь-яких обставин, належні умови життя, що відповідні людській гідності.

Права і свободи є головним елементом правового статусу особи і громадянина. Будучи закріпленими в Конституції України, права і свободи визначають ступінь можливої поведінки людини і громадянина, окреслюють певні межі цих прав і свобод, можливість використання благ для задоволення своїх інтересів.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і напрямок діяльності держави (частина друга статті 3 Конституції). Держава різними юридичними засобами забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина в через органи законодавчої, виконавчої та судової влади та інших державних органів, що здійснюють свої повноваження в межах, встановлених Конституцією та відповідно до законів України.

Скасування конституційних прав і свобод є їх офіційна (де-юре чи де-факто) ліквідація. Звуження змісту та обсягу прав і свобод відповідно є їх обмеженням. У традиційному розумінні діяльності визначальним поняттям змісту прав людини є умови та засоби, що складають певні можливості особи, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку.

Обсяг прав людини – це їх істотна властивість, виражена кількісними показниками людських можливостей, що відображаються через відповідні права, а не є однорідними та спільними. Загальновизнаним правилом є те, що суть змісту основного права ні в якому разі не може бути порушена. Обсяг прав людини – це також кількісні показники відповідних можливостей, що характеризують його множинність, величину, інтенсивність та ступінь прояву та виражені в певних одиницях виміру.

Зміст прав і свобод людини – це відповідні умови і засоби, що визначають матеріальні та духовні можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку. Звуження змісту прав і свобод означає зниження ознак, змістових характеристик можливостей особи, відображених відповідними

правами і свободами, тобто якісними характеристиками права. Звуженням обсягу прав і свобод є зменшення кола суб'єктів, розміру території, часу, розміру чи кількості товарів або будь-яких інших кількісно вимірних показників використання прав і свобод, тобто їх кількісних показників та характеристики.

Поняття «обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина» згідно частини першої та другої статті 29 Основного Закону України та сформульованих ним правових позицій, а також з урахуванням зазначених положень міжнародно-правових актів про захист права людини на безпеку означає, що це право не є абсолютним і може бути обмежене, але лише на підставах і в порядку, визначених законами України. Обмеження конституційного права безпеки має здійснюватися з дотриманням конституційних гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина та виключно на підставі вмотивованого рішення суду.

Оскільки стаття 22 Конституції України міститься у розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» та формулює загальну вимогу законодавчого врегулювання існуючих прав і свобод, положення частини третьої цієї статті необхідно тлумачити, що у поєднанні з положеннями частин першої та другої статті 22, частини першої статті 64, частини першої статті 157 Основного Закону України і розуміється як таке, що поширюється на всі існуючі права і свободи людини, гарантовані Конституцією України.

Звуження змісту та розміру наявних конституційних прав і свобод особи є їх обмеженням. Верховна Рада України уповноважена приймати закони, що встановлюють обмеження за такими критеріями: «Обмеження реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватись виключно Конституцією та законами України, переслідувати законної мети, обумовлюватися суспільною потребою у досягненні цих цілей пропорційно та обґрунтовано, у разі обмеження конституційного права чи свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дозволить оптимально досягти законної мети з

мінімальним втручанням у реалізацію цього права чи свободи та не порушувати істотний зміст такого права».

Відповідно до пункту 1 частини першої 92 Конституції України права і свободи людини, гарантії цих прав і свобод визначаються виключно законами України. Але, визначаючи їх, законодавець може лише розширювати, а не звужувати зміст конституційних прав і свобод і встановлювати механізми їх реалізації.

Положення частини третьої статті 22 Конституції України слід розуміти таким чином, що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу чинних конституційних законів. прав і свобод людини, якщо таке звуження призводить до порушення їх сутності.³²¹

Незважаючи на важливість терміну екологічна безпека він не широко висвітлений у правових документах України. Визначення екологічної безпеки міститься у статті 50 Закону України «Про охорону навколишнього середовища», згідно з якою екологічна безпека - це «стан навколишнього середовища, при якому запобігається погіршення екологічної ситуації та виникнення небезпеки для здоров'я людини. Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів, а діяльність фізичних та юридичних осіб, що завдає шкоди навколишньому природному середовищу, може бути припинена за рішенням суду».³²²

Відповідно екологічна безпека є складовою національної безпеки, що забезпечує захист життєво важливих інтересів людини, суспільства, довкілля та держави від створених реальних чи потенційних загроз антропогенних або природних факторів по відношенню до природного середовища і гарантується

³²¹ Конституційний Суд України. Офіційний вебсайт : Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками). URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/katalog-yurydychnyh-pozyciy-konstytucijnogo-sudu-ukrayiny-za-rishennyamy-vysnovkamy>.

³²² Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII : станом на 1 січ. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

законами країни. Екологічна безпека є елементом державної системи безпеки. Одна з основних цілей екологічної безпеки є забезпечення життєдіяльності населення в штучно створеному і екологічно безпечному світі. Екологічно безпечний світ можливий лише за відсутності загрози природним об'єктам або якщо є відповідний захист об'єктів безпеки від цих загроз.

Екологічна безпека має механізми запобігання деградації і оздоровлення довкілля, турботи про здоров'я людей, формування соціально-правових і економічних умов, що виключають екологічну шкоду від інших країн світу, їх державні структури, підприємці та окремі громадяни, підтримуючи такий стан природного середовища, що забезпечує нормальні умови для життя населення та суспільного відтворення; запобігання екологічним загрозам; запобігання погіршенню екологічної рівноваги та виникненню небезпеки для здоров'я людей, суспільства, нації; виявлення джерел екологічного ризику від техногенних, економічних, соціальних, політичних катастроф та способи його запобігання; охорона природно-ресурсного та людського потенціалу держави.

До основних зовнішніх загроз екологічній безпеці України можна віднести, зокрема, парниковий ефект, глобальне потепління, а внутрішні загрози – надзвичайні ситуації природного та техногенного характеру всередині держави. В умовах складної екологічної ситуації, в якій опинилася Україна, а саме в умовах порушень прав людини на безпеку та безпечне середовище, гарантованих Конституцією України, необхідно створити оновлену базу для створення ефективної системи екологічної безпеки, яка має стати пріоритетом у напрямі юридичної науки. Подолання існуючих та нових екологічних загроз та вдосконалення системи державного управління у цій сфері є важливим завданням нашої держави.

Держава та право, по-перше, займають провідне місце в структурі цивілізаційного розвитку, оскільки є складовими як національної, так і світової систем; по-друге, вони є одними з компонентів, які найбільше піддаються змінам. Характер і темпи їх розвитку є не лише індикатором загальних змін у

світовому порядку, а й перспективним орієнтиром для нових моделей державних форм у глобалізованій системі.

Якщо наприкінці 70-х років ХХ століття через об'єкти національної безпеки (держава, суспільство, особа) держава виступала домінуючим суб'єктом політичних відносин, то на рубежі тисячоліть ситуація суттєво змінилася, що пов'язано насамперед із політичними та економічними змінами світової системи

Сучасна міжнародна ситуація підтверджує важливість проблем безпеки людей, розвитку особистості, праці, продовольства, екологічної безпеки, захисту людей від свавілля держави.

Суть національної безпеки (захист життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз) полягає у складному та рівнозначному поєднанні її об'єктів (складових), функціонуванні цивілізованих гарантій та механізмів їх надійного захисту. Це спонукає до вивчення та адекватного розуміння сутності сучасної міжнародної та національної безпеки.

Глобалізаційні процеси формування багатопольярного світу також трансформують уявлення про національну безпеку, згідно з якою вона є невід'ємною частиною системи більш вищого рівня. У рамках аналізу можна виділити чотири основні типи безпеки :

- 1) національна безпека (пов'язана із захистом основних інтересів конкретної держави);
- 2) міжнародна безпека (забезпечує взаємозв'язок між безпекою однієї держави та безпекою інших держав);
- 3) регіональна безпека (відноситься до конкретних географічних регіонів);
- 4) глобальна безпека (має комплексний характер, оскільки окрім військової безпеки також передбачає захист прав людини, охорону довкілля, світові міграційні процеси тощо).

З середини 1990-х років, де підкреслювалася головна ідея, що розвиток суспільства має бути спрямований на безпеку людей, а не на безпеку кордонів. У доповіді Програми розвитку ООН 1994 року під назвою «Нові виміри людської

безпеки», наприклад, було запропоновано розробити концепцію так званого широкого тлумачення особистої безпеки і виділити в ній два тісно пов'язані фактори: «свобода від страху» і «свобода від бідності». Перший з них – це захист людини від всебічних конфліктів, а другий – від природних явищ, голоду, хвороб тощо. Крім того, було визначено сім окремих компонентів індивідуальної безпеки:

- 1) економічна безпека (гарантований мінімальний дохід);
- 2) безпека для здоров'я (відносна захищеність від хвороб та інфекцій);
- 3) особиста безпека (свобода від фізичного насильства та фізичного примусу);
- 4) продовольча безпека (фізична та економічна доступність продовольства);
- 5) екологічна безпека (наявність чистої води та чистого повітря, система землекористування, що зберігає родючість ґрунту);
- 6) безпека меншин (збереження культурної самобутності);
- 7) політична безпека (захист основних прав і свобод людини).³²³

Перехід у визначенні цілей безпеки в ХХ ст. відбувся під впливом кількох фундаментальних подій. По-перше, це кінець «холодної війни», яка дозволила звернути увагу саме на інтереси та безпеку людини. По-друге, спостерігається загальна тенденція до збільшення обсягу прав людини та забезпечення ефективності принципу верховенства права. По-третє, це прояви та наслідки глобалізаційних процесів, а саме стрімкого поширення гуманістичних ідеалів на держави та народи, що раніше вважалися центром традиціоналізму. До всього цього безумовно слід додати загальні процеси демократизації, відповідно до яких людина та її свободи розглядаються як найвища суспільна цінність.³²⁴

Виникнення поняття особистої безпеки (людської безпеки) було тісно пов'язане з розвитком міжнародної безпеки. Вперше визначення поняття «безпека людини» з'явилося в 1994 р. у публікації Організації Об'єднаних Націй

³²³ United Nations Development Programme (UNDP). Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf.

³²⁴ Древаль Ю. Д. Безпека особистості в конфліктному соціумі. Державне будівництво. Харків. 2013. № 1. URL: http://29yjmo6.257.cz/bitstream/123456789/3142/1/DeBu_2013_1_4.pdf.

«Звіт про розвиток людини». Концепція безпеки, як йдеться у звіті, «надзвичайно широка, щоб визначити це дуже чітко: як безпека території від зовнішньої агресії або як захист національних інтересів у зовнішній політиці, або як глобальна безпека від ядерної загрози знищення... Залишаючи осторонь законні потреби звичайних людей, які шукають безпеки у повсякденному житті». В останні роки спостерігається намагання знайти практичне застосування нової концепції для адекватного реагування на глобальні загрози з використанням усіх наявних ресурсів. Колишній генеральний секретар ООН К. Аннан часто згадував особисту безпеку як основне питання для ООН, «запровадження особистої безпеки – це в широкому сенсі кардинальна місія ООН».³²⁵ За словами К. Томас: «безпека людини полягає у розробці інструментів для забезпечення базових матеріальних потреб та в утвердженні людської гідності, у тому числі звільнення від репресивних державних структур, будь то глобальні, національні чи локальні за походженням та масштабами».³²⁶

Виходячи з попередніх досліджень, можна стверджувати, що в даний час відбувається «гуманізація» міжнародного права загалом та переорієнтація вектора безпеки, зокрема, основним змістом безпеки є не стільки захист держави, як головної дійової особи міжнародних відносин, наскільки захист людини і суспільства, головною проблемою відповідно є соціальна безпека в широкому сенсі та проблема особистої безпеки.

Отже, саме поняття «безпека» знаходиться в постійному розвитку та науковому розгляді. Це пов'язано з появою великої кількості загроз безпеці держави та суспільства.

Загалом поняття «безпека» виникло з часів Середньовіччя. Досліджуючи поняття «національна безпека», нами було встановлено, що даний термін вперше було використано в 1947 році в США у зв'язку з прийняттям однойменного закону, спрямованого на створення та забезпечення атмосфери захисту

³²⁵ Annan K. Statement delivered to the Foreign Affairs Committee of the Chinese People's Political : Consultative Conference in April 1998. URL : <http://www.un.org/Pubs/chronicle/1998/issue1/0198p3.html>.

³²⁶ Thomas C., Wilkin P. Globalization, Human Security, and the African Experience. London : Lynne Rienner Publishers, 1999. 211 p.

громадян, суспільства і держави. На території України це поняття почали застосовувати з 80-х років ХХ ст.

При цьому зазначимо, що зміст поняття «безпека людини», в доповідях і в працях багатьох вчених на цю тему трактується дуже широко – від проблем повсякденного життя до проблем надзвичайних ситуацій. Право людини на безпеку є суб'єктивним правом. Це впливає з чинного в державі об'єктивного закону, якому вона повністю відповідає і без якого не може виникнути або існувати. Конституція України визнає безпеку людини найвищою соціальною цінністю, відповідно визнає право особи на це.

На думку вчених з цього питання, можна констатувати, що законодавче визначення поняття «національна безпека» та основні наукові підходи до її розуміння лежать в основі категорії «захист життєво важливих інтересів».

Серед суб'єктів забезпечення національної безпеки та оборони особлива роль відводиться державі, на яку покладаються різноманітні функції та завдання, зокрема формування та реалізація державної політики у сфері національної безпеки та оборони. Для їх успішного вирішення держава вживає низку законодавчо допустимих заходів, таких як прийняття та затвердження відповідних нормативно-правових актів, розвиток міжнародного співробітництва, можливість адаптації нормативно-правових актів до правової системи України. Крім того, створення спеціальних органів, формування сприятливих передумов для їх функціонування, зокрема, навчання, фінансування, матеріально-технічне забезпечення. У багатьох випадках з метою підвищення ефективності діяльності у сфері забезпечення національної безпеки та оборони одне й те саме завдання може виконувати декілька державних органів.

Під законним обмеженням конституційних прав і свобод людини і громадянина слід розуміти передбачену Конституцією можливість втручання держави законним шляхом у зміст і обсяг конституційних прав і свобод людини і громадянина, що відповідає принципам верховенства права, потребам, доцільності та пропорційності в демократичному суспільстві. Метою такого

обмеження є захист основних цінностей у суспільстві, до яких, зокрема, належать життя, свобода та гідність людини, здоров'я та мораль населення, національна безпека та громадський порядок».

Право особи на безпеку не є абсолютним і може бути обмежене, але лише на підставах і в порядку, визначених законами України. Обмеження такого конституційного права має здійснюватися з дотриманням конституційних гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина та виключно на підставі вмотивованого рішення суду.

В останні роки спостерігається намагання знайти практичне застосування нової концепції для адекватного реагування на глобальні загрози з використанням усіх наявних ресурсів. Зараз відбувається «гуманізація» міжнародного права загалом та переорієнтація вектора безпеки, зокрема, основним змістом безпеки є не стільки захист держави, як головної дійової особи міжнародних відносин, наскільки захист людини і суспільства, головною проблемою відповідно є соціальна безпека в широкому сенсі та проблема особистої безпеки. Нині людство стикається з новим типом загрози, що свідчить про неефективність існуючої системи колективної безпеки. У сучасних умовах вже недостатньо визначати національну безпеку як здатність держави захищатися від зовнішніх загроз власному існуванню. Забезпечення національної безпеки залежить не лише від внутрішніх факторів. Вона тісно пов'язана з міжнародною безпекою як запорукою підтримки та зміцнення світового миру.

Національна безпека і права людини – це категорії, які перебувають у тісному взаємозв'язку, що, як не дивно, передбачає і єдність, і конфронтацію. З одного боку, права людини, реалізація яких передбачає свободу дій, можуть бути обмежені з урахуванням вимог національної безпеки, суспільних інтересів, громадського порядку, територіальної цілісності (наприклад, права людини підлягають законному обмеженню з метою захисту національної безпеки відповідно до положень Європейської конвенції з прав людини та практики Європейського суду з прав людини). З іншого боку, національна безпека

спрямована на встановлення режиму належної, ефективної реалізації суб'єктивних прав кожного громадянина та особи в цілому.